

er prachtige kaarten in een kaartenbijlage met, net als in de zegelbijlage, verwijzingen naar de teksten. Eén kaart is afgedrukt op de kaft van het boek. Hier kun je weg mijmeren bij rivieren met merkwaardige eilandjes, minuscule dijkhuisjes, bootjes met bolle zijlen, Ridderkerk waarvan zelfs de hooimijten bij de boerderijen zijn ingetekend. De liefde voor oude documenten van de makers van dit boek wordt hiermee in ieder geval uitstekend op de lezer overgebracht.

Martha Catania-Peters

K. Wils, ed., *Het lichaam (m/v)* (Alfred Cauchie reeks III, Leuven: Universitaire pers Leuven, 2001, 310 blz., ISBN 90 5867 170 4).

Dertien bijdragen maar liefst, telt dit derde deel van de Leuvense reeks historische studies. De Alfred Cauchie reeks bundelt studies van leden van het departement geschiedenis van de Katholieke Universiteit Leuven. In de Verantwoording wordt ons uitgelegd wie Alfred Cauchie (1860-1922) was en waarom de reeks naar hem vernoemd is. Het blijkt hier te gaan om een zeer vernieuwende historicus, die in de jaren rond 1900 baanbrekend werk heeft verricht voor de Leuvense universiteit. Doelstelling van de reeks is om aan de hand van thema's bundels te produceren die uitdagen en die de grenzen van de discipline overschrijden. Zowel op chronologisch als op methodologisch vlak wil zij bovendien ruimhartig zijn. De reeksredactie bestaat uit Jo Tollebeek, Jan Roegiers en Werner Verbeke.

De hierboven geschetste doelstelling wordt in deze bundel weliswaar bereikt waar het de ruimhartigheid in chronologie en discipline-overschrijding betreft, maar van enige eenheid is geen sprake meer. De redactie heeft een indeling gemaakt waarbij een zevental bijdragen onder de subtitel 'Tussen hemel en aarde' is geclusterd, terwijl de resterende zes artikelen onder de noemer 'Het moderne lichaam' zijn samengebracht.

De bundel bevat voor elk wat wils en ook ik ben uiteraard het eerst die artikelen gaan lezen die mij op het eerste gezicht aanspreken, te beginnen met 'Het geseksueerde lichaam van de heks in de nieuwe tijd' (103-116) van de hand van Dries Vanysacker. Dit artikel, ondergebracht in 'Tussen hemel en aarde', legt een relatie tussen beeldvorming van heksen en seksualiteit. Dit aspect is onderzocht in verslagen van heksenprocessen. Ondanks het feit dat de schrijver zich geografisch beperkt tot de Zuidelijke Nederlanden, graaft het artikel niet echt diep. De teneur is dat in de loop der tijd de nadruk in de beeldvorming kwam te liggen op vrouwelijke heksen, terwijl er in het begin nog wel mannelijke heksen voor het gerecht werden gesleept. Seksualiteit hoort bij de beeldvorming, en de bijbehorende verhalen van heksensabbats, waar gemeenschap met de prins der duisternis zou hebben plaatsgevonden, zijn genoegzaam bekend. Het vernieuwende in deze bijdrage ontgaat mij dan ook enigszins.

Ik vind het jammer dat de artikelen die onder de noemer *Het lichaam m/v* zijn samengebracht, zo erg uiteenlopen. Het hiervoor genoemde artikel over seksualiteit en hekserij had aan diepgang kunnen winnen, wanneer bijvoorbeeld literatuur over de beeldvorming van negers (slaven) en joden in relatie tot seksualiteit in de bundel was opgenomen. Een vergelijking was dan mogelijk geweest.

Het is jammer dat er, blijkens het notenapparaat, geen gebruik is gemaakt van recente publicaties zoals Rob van der Laarse, Arnold Labrie en Willem Melching, *De hang naar zuiverheid. De cultuur van het moderne Europa* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1998). Met name dit werk zou interessant vergelijkingsmateriaal opgeleverd hebben. In beide boeken wordt regelmatig een relatie gelegd met seksualiteit en eveneens met 'anders zijn'. Om een voorbeeld te geven: in

De hang naar zuiverheid schrijft Rob van der Laarse over het joodse lichaam. (165-189) In andere bijdragen wordt gesproken over zuiverheid in relatie tot ras, sekse en seksualiteit. Het enige artikel uit *Het lichaam m/v* dat het aspect ras min of meer behandelt, is 'Seksuele fantasie en kolonisatie. Een verkenning van de Nederlandse overzeese context in de zeventiende en de achttiende eeuw' (117-140) van de hand van Bart de Prins. Hierin wordt geschetst hoe men in Europa dacht over de seksuele zeden bij andere volkeren en wordt er enige aandacht besteed aan het ontstaan van gemengdbloedigen in de diverse koloniën en hoe daarmee om te gaan.

In *Het lichaam m/v* schreef Eric Bousmar verder een bijdrage over het weerbarstige lichaam: 'Profane cultuur en het officiële ascetisme van de kerk in de Bourgondische Nederlanden.' (41-54) Johan Verberckmoes laat ons genieten van 'Het geslacht van het lachende gelaat in de zestiende en de zeventiende eeuw.' (87-102) De bundel wordt afgesloten met een geïllustreerd artikel van José van Dijk: 'Een venster op de baarmoeder: de foetus als film.' (251-270) Al met al een zeer gevarieerd aanbod dus.

Paul Hendriks

M. van Tielhof, *The 'mother of all trades'. The Baltic grain trade in Amsterdam from the late 16th to the early 19th century* (The Northern world. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD. Peoples, Economies and Cultures III; Leiden, Boston, Keulen: Brill, 2002, xviii + 370 blz., €106,-, ISBN 90 04 12546 9).

'Er is, kortom, net als een eeuw geleden nog héél, héél veel werk aan de winkel vóór er te denken valt aan het schrijven van heel de geschiedenis van de Nederlandse Oostzeehandel sedert de dagen van het vrouwtje van Stavoren.' Met deze ferme zin besloot ik mijn bijdrage tot de vorig jaar verschenen jubileumbundel van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. (Zie S. C. Derks, ed., *Nederland in de wereld. Opstellen bij honderd jaar Rijks Geschiedkundige Publicatiën* (Den Haag, 2002); zie hierna pagina 430.)

Ik had er op dat moment geen idee van dat Milja van Tielhof doende was met het vervolg op haar baanbrekende dissertatie over de Oostzeehandel in de zestiende eeuw, waaraan tot dusver te weinig aandacht is geschonken. (Zie M. van Tielhof, *De Hollandse graanhandel 1470-1570. Koren op de Amsterdamse molen* (Den Haag, 1995).) Als ik het geweten zou hebben zou ik me minder stellig hebben uitgedrukt. Weliswaar behandelde zij ook nu niet de hele problematiek, zoals ik die in de genoemde bundel geprobeerd had te formuleren, maar ze komt wel dicht in de buurt. Haar boek is indrukwekkend. Het is gedegen, helder en evenwichtig. Het getuigt van ijver, grondigheid en een even brede als diepgaande kennis van zaken. Het is fraai en zelfs elegant gecomponeerd. Als onderzoekster en auteur geeft ze blijk van scherpzinnigheid, kritisch vermogen en gedrevenheid. Daarbij heeft zij haar nuchtere kijk op de zaak niet verloren. Zij verdient, kortom, bewondering. Van mij krijgt ze die.

Met gevoel voor het drama dat geschiedenis is, opende en sloot zij haar werk met beschouwingen over het bedrijf van twee Oostzeehandelaars. Een vondst: geschiedenis is en blijft mensenwerk, ongeacht alle structurele en procesmatige ontwikkelingen daarvan. In dit geval gaat het om punt en contrapunt. De veelzijdige, stoere libertijn Pieter Cornelisz Hooft zag zijn handel omstreeks 1600 groeien en bloeien 'in an age of expansion'. De hyperactieve, religieuze idealist Willem de Clercq ging als zelfstandig zakenman ten onder in de eerste helft van de negentiende eeuw toen de 'moedernegotie' in zwaar weer was verzeild. Geluks- en pechvogel dus — desondanks vogels van dezelfde pluimage. Hun optreden laat namelijk naast ver-